

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ БІБЛІОТЕКИ СУСПІЛЬСТВА ЗНАЇЬ

На базі загальної теорії бібліотечних систем запропоновано концептуальну модель бібліотеки; показано шляхи побудови діяльнійшої моделі бібліотеки, за якої враховуються індивідуальні характеристики бібліотек.

***Ключові слова:** концептуальна модель бібліотеки, бібліотечно-інформаційний ресурс, загальна теорія систем.*

Бібліотеки з давніх часів вирішують проблему доступу до знань широкого кола людей, постійно вдосконалюючи свою діяльність адекватно соціальним, культурним, економічним і технологічним змінам у навколишньому світі. Сутність теперішніх змін полягає в тому, що знання стають ключовим елементом сучасного суспільного й економічного життя. Під впливом цих змін розширюються й ускладнюються завдання, які постають перед бібліотеками, що вимагає постійного вдосконалення їхньої структури, ресурсних складових і технологічних можливостей. У зв'язку з вищезазначеним у бібліотечному середовищі як і раніше гостро стоїть питання про необхідність теоретичного осмислення змін у структурі бібліотек, пов'язаних з їх переходом на новий рівень розвитку й зумовлених процесами, котрі відбуваються у світовому співтоваристві.

Найперспективнішим у цьому напрямі є системний підхід. Однак єдності поглядів на бібліотеку як систему в інформаційному просторі нині ще немає. Сучасне бібліотекознавство характеризується різноманітним науковим підходом до аналізу бібліотеки як системи. Найбільше поширення й суспільний резонанс одержали:

- структурно-функціональний підхід, що характеризує бібліотеку як систему, котра має оригінальну структуру, стійкі зв'язки між складовими компонентами, специфічні функції складових компонентів і системи в цілому;
- соціально-функціональний підхід, що характеризує бібліотеку як соціальну інституцію, котра реалізує свою культурно-історичну місію в конкретних соціально-історичних й суспільно-економічних умовах;
- діяльнісний підхід, що характеризує бібліотеку як об'єкт, котрий володіє метою й засобами для досягнення результатів діяльності;
- маркетинговий підхід, що характеризує діяльність бібліотеки в умовах вільного ринку;
- технологічний підхід до бібліотеки як до виробника інформаційних продуктів і послуг, що володіє специфічними технологічними процесами й відповідними ресурсами.

В основі всіх цих підходів лежать різні уявлення про модель бібліотеки. Поняття моделі широко використовується в різних сферах людської діяльності й має безліч смислових значень. Моделлю (лат. «modulus» – міра, зразок, норма) у широкому розумінні цього слова в науці вважається аналог, певний замітник матеріального об'єкта, процесу або іншого фрагмента об'єктивної реальності, що певною мірою відтворює ті властивості оригіналу, які цікаві з позиції дослідження. Априорі вважається, що модель містить у собі потенційні знання, які можна унаочнити, набути або використовувати в практичній діяльності.

Структурно-функціональний підхід заснований на тричленній моделі бібліотеки «читач (Ч)» – «бібліотекар (Б)» – «книга (К)», запропонованої ще Л. Б. Хавкіною в 20-х роках минулого століття [13]. Пізніше Ю. М. Столяров доповнив цю модель, увівши як додаткову складову матеріально-технічну базу (МТБ) [11], у результаті чого вона стала чотиричленною і класичною, навколо якої ще й дотепер точиться полеміка.

Згодом Ю. М. Столяров запропонував дворівневий варіант такої моделі [10], але це не зупинило суперечку. Його ідею про другий контур структури бібліотеки розвивали А. Н. Востриков [2] і М. Ф. Меняєв [5]. Деякі дослідники пропонували скоротити модель Ю. М. Столярова до тричленної, розглядаючи бібліотеку як установу, а не як соціальний інститут. Інші – розширити до п'ятичленної, щоб краще відобразити зміни, які відбулися в бібліотеках у зв'язку із входженням у її діяльність інформаційно-комунікаційних технологій. Про необхідність такого кроку висловлювалися також І. Г. Моргенштерн [6] і Я. Л. Шрайберг [14]. Н. І. Тюліна запропонувала включити до складу моделі довідково-пошуковий апарат [12]. М. С. Карташов запропонував варіант моделі, до компонентів якої необхідно включити довідково-пошуковий апарат і бібліотекознавчі знання [3]. Відзначивши суперечливість включення в структуру моделі довідково-пошукового апарата, А. М. Ванєєв в той же час вважав необхідним ввести в коло обов'язкових елементів бібліотекознавчі знання [1]. Українським дослідником М. С. Слободяником запропоновані досить перспективні системно-функціональна й діяльнісна моделі бібліотеки [7]. Як данина ринковим відносинам, що проникають у сферу бібліотек, розвиваються маркетингові моделі [8]. Модель, запропонована А. В. Соколовим [9], як предмет діяльності бібліотеки розглядає вже не документ, а інформацію. Така модель відкриває шлях для дослідження стратегічних змін у діяльності бібліотек, зумовлені глобальними процесами переходу до суспільства знань.

На нашу думку, загальним недоліком більшості названих вище бібліотекознавчих моделей є те, що вони не відображають або частково відображають зв'язки бібліотеки із зовнішнім світом. Нижче нами запропонована концептуальна модель бібліотеки, що відображає книгозбірню як систему, яка має входи, виходи, внутрішні ресурси й зв'язки між ними (рис. 1).

У відповідь на зовнішні запити у бібліотеці ініціюються процеси, що визначаються технологічними інструкціями, нормами, структурою й метода-

Рис. 1. Концептуальна модель бібліотеки

ми керівництва бібліотекою. У ході реалізації вищезазначеного процесу залучаються кадрові, інтелектуальні, бібліотечно-інформаційні, інформаційно-комунікаційні, матеріально-технічні й фінансові ресурси. У результаті ті, хто ініціював запити, одержують бібліотечні послуги й продукти. Користувачами бібліотеки є як фізичні, так і юридичні особи. Бібліотечно-інформаційна продукція є результатом когнітивної діяльності бібліотек, який може бути представлений: бібліографічними покажчиками різних видів, реферативною та аналітико-синтетичною інформацією, даними бібліометричної, наукометричної й прогностичної діяльності. Можливості бібліотек обмежені й тому вимагають постійного вдосконалення та поповнення. З метою поглибленого формування власних ресурсів бібліотека звертається із запитом до своїх засновників, видавництв, наукових установ і навчальних закладів, органів державної й комунальної влади, спонсорів та інших.

У бібліотеці реалізуються також латентні процеси, які ініціюються не зовнішніми, а внутрішніми факторами. Частина таких процесів підсилює інтелектуальну, кадрову, бібліотечно-інформаційну, інформаційно-комунікацій-

ну й фінансову складову ресурсів. Латентні процеси мають допоміжний характер і визначаються особливостями реалізації бібліотечних технологій.

Бібліотечно-інформаційний ресурс у запропонованій нами моделі виходить за межі окремої бібліотеки. Це засвідчує той факт, що сучасна бібліотека має бути членом корпоративної бібліотечної мережі, надавати своїм користувачам доступ до інформації в регіональному, галузевому й світовому інформаційному просторі за можливості всіма сучасними доступними засобами. Останнє стає ознакою бібліотеки суспільства знань.

Бібліотечно-інформаційний ресурс викликає особливу увагу ще й тому, що нині відсутнє чітке визначення цього терміна. Представники класичної бібліотекознавчої школи вважають, що бібліотечно-інформаційний ресурс – це повний аналог бібліотечного фонду. Частина з них вважає, що бібліотечно-інформаційний ресурс виникає тоді, коли до фонду бібліотеки надходять документи на електронних носіях. Ми ж переконані, що про бібліотечно-інформаційний ресурс можна говорити тоді, коли бібліотека з метою найкращого обслуговування відкриває своїм читачам доступ до інформаційних продуктів, що лежать за її межами, у національному й світовому науковому просторі. Доступ до таких продуктів може здійснюватися за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в мережі Інтернет, за допомогою електронної доставки документів (ЕДД), а також традиційним шляхом – засобами міжбібліотечного абонементу (МБА) або міжнародного міжбібліотечного абонементу (ММБА).

Отже, бібліотечно-інформаційний ресурс – це організована сукупність джерел інформації (ресурс від resource (франц.) – джерело, запас), які надаються користувачам бібліотеки для задоволення їхніх інформаційних потреб. До складу бібліотечно-інформаційного ресурсу повністю входить власний бібліотечний фонд бібліотеки, а також інформаційні ресурси, які створює бібліотека і до яких надає доступ завдяки ІКТ.

Бібліотека постійно зазнає впливу викликів із боку національної соціально-економічної політики й світових тенденцій, що також відображено у запропонованій моделі.

Системний характер моделі відображається в тому, що в ній виділені входи й виходи, внутрішні складові й зв'язки між ними, визначені зовнішні чинники.

Запропонована модель, як і будь-яка концептуальна, здатна відображати лише загальні риси об'єкта, що досліджується. Для побудови індивідуальної моделі конкретної бібліотеки необхідно використовувати інший підхід, в основу якого може бути покладена мова UML (скор. від англ. Unified Modeling Language – уніфікована мова моделювання) [4]. UML є мовою широкого профілю, це відкритий стандарт, одна з версій якого прийнята як міжнародний стандарт ISO/IEC 19501:2005. UML була створена для проектування програмних систем, однак її також активно використовують для моделювання бізнес-процесів і відображення організаційних структур. В основі UML-проектуювання лежить створення системи діаграм, основними з яких є діаграми структур,

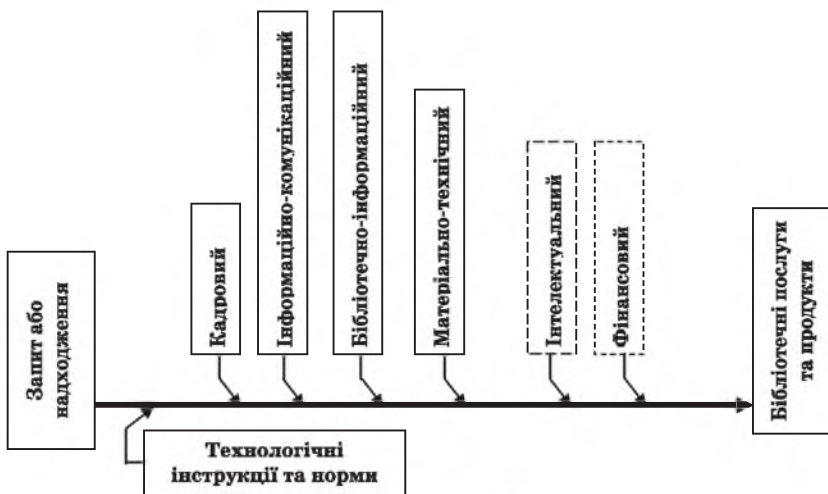

Рис. 2. Приклад діаграми у складі індивідуальної діяльнісної моделі бібліотеки

діяльності (поводження) і взаємодії. Як приклад стосовно бібліотечних процесів наведена одна з можливих діаграм діяльності (рис. 2).

Згідно з діаграмою, будь-який зовнішній запит запускає певний бібліотечний технологічний процес, якому відповідає певна технологічна інструкція. Під час процесу залучаються кадровий, інформаційно-комунікаційний, бібліотечно-інформаційний, матеріально-технічний і, якщо необхідно, інтелектуальний і фінансовий ресурси. У результаті виникає бібліотечна послуга або бібліотечний продукт. Повний комплект таких діаграм і становить собою діяльнісну модель бібліотеки.

Така модель здатна наочно показати, який набір бібліотечних процесів опановано у бібліотеці, як вони забезпечені ресурсами, технологічними інструкціями й нормами. Саме вона відображає, наскільки книгозбірня, що моделюється, відповідає сучасним уявленням про бібліотеку суспільства знань. При побудові діяльнісної моделі повинна бути визначена мета моделювання. Метою моделювання може бути: аналіз достатності або оптимізація ресурсів. Від вибору мети залежить, чи буде модель прагматичною або дослідницькою.

Насамкінець слід наголосити, що сучасні засоби загальної теорії систем дають змогу створювати ефективні моделі книгозбірень суспільства знань, які слугуватимуть інструментом для пошуку шляхів удосконалення сучасних бібліотек.

Література

1. Ванев, А. Н. Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика / А. Н. Ванев ; СПбГУКИ. – СПб. : Профессия, 2004. – 367 с.

2. *Востриков, А. Н.* Пользовательский интерфейс в информационной системе библиотеки / А. Н. Востриков // Информ. ресурсы России. – 1996. – № 1. – С. 10–19.

3. *Карташов, Н. С.* Общее библиотековедение : в 2 ч. / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та культуры. – Ч. 1. – 1996. – 87, [2] с. ; Ч. 2. – 1997. – 257 с.

4. *Ларман, К.* Применение UML 2.0 и шаблонов проектирования / К. Ларман. – 3-е изд. – М. : Вильямс, 2006. – 736 с.

5. *Меняев, М. Ф.* Геометрия информационного пространства / М. Ф. Меняев. – М., 1993. – 39 с.

6. *Моргенштерн, И. Г.* Новый учебник по фондам / И. Г. Моргенштерн // Сов. библиотековедение. – 1992. – № 5/6. – С. 77–84.

7. *Слободяник, М. С.* Библиотека в условиях информатизации общества : концептуальная модель развития / М. С. Слободяник // Библиотечное дело – 2001: Российские библиотеки в мировом информационном интеллектуальном пространстве : тез. докл. 6-й междунар. науч. конф. (Москва, апр. 2001 г.). – М., 2001. – Т. 1. – С. 39–40.

8. *Слободяник, М. С.* Системно-функциональная модель библиотеки / М. С. Слободяник // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. Тема 2003 года: Библиотека и доступность информации в современном мире: электронные ресурсы науке, культуре и образованию : тр. конф. / 10-я юбилейн. междунар. конф. «Крым 2003», г. Судак (Украина), 7–15 июня 2003 г. – М. : ГПНТБ России, 2003. – Т. 2. – С. 759–760.

9. *Соколов, А. В.* Информационный подход к документальной коммуникации / А. В. Соколов ; ЛГИК. – Л., 1988. – 85 с.

10. *Столяров, Ю. Н.* Библиотека – двухконтурная система / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 11. – С. 5–24.

11. *Столяров, Ю. Н.* Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю. Н. Столяров. – М. : Книга, 1981. – 255 с.

12. *Тюлина, Н. И.* Библиотечное дело второй половины XX в. / Н. И. Тюлина // Библиотековедение. – 2000. – № 2. – С. 24–25.

13. *Хавкина, Л. Б.* Научная разработка вопросов библиотековедения / Л. Б. Хавкина // Труды первой конференции научных библиотек. – М., 1926. – С. 29–33.

14. *Шрайберг, Я. Л.* Основные положения и принципы разработки автоматизированных библиотечно-информационных систем и сетей: главные тенденции окружения, основные положения и предпосылки, базовые принципы : учеб.-практ. пособие / Я. Л. Шрайберг. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Либерея, 2001. – 102 с.